

Кравцов С. В.,
здобувач

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто поняття і система способів захисту права спільної власності, наведено загальноприйнятні класифікації способів захисту і надано їх стислу характеристику, а також зазначено деякі особливості застосування.

Ключові слова: право спільної власності, право на захист, захист права спільної власності, способи захисту права спільної власності.

Постановка проблеми. Кожен учасник спільної власності, який має намір належним чином здійснювати право власності на спільну річ, повинен узгоджувати свою волю з іншими співвласниками, адже будь-які рішення ухвалюються за згодою усіх співвласників. Водночас, доволі часто виникає ситуація, за якої суб'єктивні права співвласників потребують захисту, у зв'язку з чим їх подальші дії дуже часто є утрудненими саме з огляду на наявність між ними специфічних правовідносин.

Питання захисту спільної власності розглядалися А.Б. Гриняком, О.Б. Гриняком, О.В. Дзерою, І.В. Жилінковою, Л.В. Козловською, О.О. Котом, Н.М. Кондратьєвою, С.М. Романович, О.П. Сергєєвим, Є.О. Сухановим, Н.Ю. Христенко, Я.М. Шевченко та ін. Однак маємо констатувати, що на сьогоднішній день у вітчизняній цивілістиці відсутнє комплексне системне теоретико-практичне дослідження проблем спільної власності, відтак виникає потреба у виробленні актуального спеціального наукового аналізу цього питання.

Мета статті – визначити поняття і систему способів захисту права спільної власності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Суб'єктивне право може належним чином реалізовуватися лише тоді, коли його носій впевнений в тому, що в разі його порушення, невизнання або оспорування він матиме змогу вдатися до використання ефективних важелів для його захисту. Безперечно, що ця теза справджується і щодо захисту права спільної власності.

У цивілістичній літературі поняття права на захист цивільного права розглядаються з двох позицій: як елемент змісту суб'єктивного права та як самостійне право. Так, Є.О. Суханов стверджує, що право на захист є елементом-правомочністю, який входить до змісту будь-якого суб'єктивного цивільного права, а відтак суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість уповноваженої особи використовувати заходи правоохоронного характеру з метою відновлення порушеного права та припинення дій, що порушують право [1, с. 217].

У цьому із ним погоджуються В.П. Мозолін та А.І. Масляєв, які також вважають, що право на захист є однією з правомочностей суб'єктивного цивільного права, елементів його змісту, що являє собою можливість застосування уповноваженою особою заходів правоохоронного характеру, які відповідають самому характеру суб'єктивного права [2, с. 345].

В.П. Грибанов, підкреслюючи, що в літературі проблема захисту цивільного права розглядається у зв'язку з питанням про зміст суб'єктивного права, зазначає, що суб'єктивне право є сукупністю низки можливостей, зокрема, можливості уповноваженої особи здійснити право своїми власними діями, вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи, а також звернутися до компетентних державних чи громадських органів з вимогою захисту порушеного чи оспорюваного права [3, с. 105].

Також у літературі зазначається, що ізольоване суб'єктивне цивільне право, позбавлене захисного елемента, втрачає юридичні можливості його реалізації. Наводиться визначення цивільно-правового захисту як системи активних заходів, що застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними чи іншими органами, спрямована на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника [4, с. 33–34].

Із наведеними позиціями не погоджується О.П. Сергєєв. Називаючи їх традиційними у науці, автор звернув увагу на важливу деталь: це право як реальна правова можливість з'являється у володільця регулятивного цивільного права лише в момент порушення чи оспорування останнього та реалізується в рамках охоронного цивільного правовідношення, яке виникає при цьому [5, с. 288–289]. Із вітчизняних вчених-цивілістів таку ж думку поділяють, зокрема, Л.В. Козловська [6, с. 350], З.В. Ромовська [7, с. 16].

На наш погляд, позиція вчених-цивілістів про те, що право на захист є складовим елементом суб'єктивного цивільного права (права власності), не є переконливою, адже такі елементи – правомочності не є характерними для регулятивного правовідношення, яке в цілому існує за нормального перебігу процесів зі здійснення прав і обов'язків його суб'єктами. Але якщо визнавати право на захист елементом регулятивного правовідношення, то який зміст матиме охоронне? Крім того, якщо порушення права власності є юридичним фактом, що зумовлює виникнення охоронного правовідношення, то що ж тоді виступає «активатором» права на захист як елемента суб'єктивного права власності?

Відсутність зрозумілої відповіді на поставлені вище питання свідчать про те, що право на захист не є елементом суб'єктивного права власності, так як не включається до його змісту.

Тому надалі виходитимемо з того, що право на захист (зокрема, права спільної власності) є самостійним суб'єктивним правом, що має реалізовуватися в охоронному правовідношенні.

Судова практика, не завжди досить переконливо, але підтверджує тезу про автономність права на захист. Про це свідчать різні позиції Верховного Суду України у питанні визнання недійсними договорів оренди землі. Фабула справи майже завжди була одна і та ж сама: сторони укладали між собою

договори оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, протягом тривалого часу (три і більше років) виконували їх, однак згодом орендодавці пред'являли позов про визнання договору недійсним на підставі ст. 15 Закону України «Про оренду землі», що передбачає перелік істотних умов договору та недійсність як наслідок їх недотримання.

Найвища судова інстанція досить довго була вкрай категоричною: відсутність у договорі оренди землі хоча б однієї з істотних умов є підставою для визнання його недійсним [8]. Тобто суд надавав захист орендодавцю у цих правовідносинах автоматично, ніби вказуючи на те, що виникнення охоронного правовідношення у цьому сенсі не має значення. Проте в подальшому Верховний Суд України змінив погляд на суть правовідносин, дійшовши висновку, що у подібних справах повинно обов'язково встановлюватися, чи були порушені, невизнані чи оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від установленого – вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні [9].

Фактично констатовано, що у разі відсутності порушення, невизнання чи оспорювання суб'єктивного права, підстави для виникнення охоронного правовідношення відсутні, а, отже, відповідне право не може бути захищене. Такий висновок був би неможливим за визнання того, що право на захист є складовою суб'єктивного права, оскільки у цьому випадку, факт порушення, невизнання чи оспорювання не має значення – право на захист і так існує у рамках регулятивного правовідношення.

Зважаючи на той факт, що право спільної власності не є відособленим правовим титулом, а відповідає характеристикам класичного права власності, наведене вище цілком відноситься і до питань його захисту. Водночас, особливістю права спільної власності є диференціація правових зв'язків, які існують в її межах, що вказує на необхідність зробити деяке застереження.

Так, в індивідуальній моделі власнику протистоять усі треті особи, які зобов'язані утримуватися від дій, що посягали б на його право власності. Але у відносинах спільної власності співвласники мають право захищати річ не тільки від третіх осіб, але й одне від одного, що накладає відбиток на основи теорії захисту права власності.

Таким чином, представляючи власне авторське визначення, вказуємо, що право на захист права спільної власності – суб'єктивне цивільне право, яке виникає у випадку його порушення, невизнання чи оспорювання третіми особами або іншими співвласниками, та полягає у застосуванні передбачених цивільним законодавством заходів для його відновлення.

З огляду на поняття права на захист неодмінно виникають і питання про те, за допомогою яких заходів воно реалізується, тобто – про способи захисту.

Під способами захисту в науці цивільного права, зазвичай, розуміються закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [5, с. 292]. Загалом, таке ж визначення із вживанням терміна «засіб» замість «спосіб» надається іншими науковцями [10, с. 365], що, на нашу думку, не має суттєвого значення.

Законодавець у ч. 2 ст. 16 ЦК України дає невичерпний перелік можливих способів захисту права власності, наприклад: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовід-

ношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди тощо. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Надаючи характеристику класифікації способів захисту права спільної власності, варто зазначити сталість думок щодо їх класифікації на речово- та зобов'язально-правові. До перших звично, відносять такі способи, як визнання права власності, витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикування), усунення перешкод у користуванні (негаторний позов). До зобов'язальних способів захисту належать, зокрема, визнання правочину недійсним та/або повернення сторін у попередній стан (реституція), зміна та припинення правовідношення, кондикція.

Також способи захисту можуть класифікуватися за таким критерієм, як результат і характер наслідків їх застосування для відновлення порушеного права, та поділяються на три групи:

- способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити (засвідчити) право, що захищається, або припинити (змінити) обов'язок (визнання права; примусове виконання обов'язку особи в натурі; зміна правовідношення або його припинення);

- способи, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права (припинення дії, яка порушує право; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування);

- способи захисту цивільних прав, застосування яких має за мету відновити порушене право і (або) компенсувати втрати, понесені з огляду на його порушення (відновлення становища, що існувало до порушення права; визнання правочину недійсним; відшкодування збитків; компенсація моральної шкоди) [11, с. 347, 348, 350].

Крім того, у науці та на практиці розглядається класифікація способів захисту на загальні та спеціальні, однак, за твердженням О.О. Кота, це питання не є достатньо дослідженим [12, с. 280]. У результаті зазначений вчений доходить до висновку, що критерієм такої класифікації можна розглядати особливості реалізації чи умови застосування того чи іншого матеріально-правового заходу відновлення порушеного суб'єктивного права [12, с. 284].

Деякі автори, зокрема, І.О. Дзера, виокремлюють основні та спеціальні засоби захисту права спільної власності, до яких відносять позови про поділ спільної власності, про виділ частки у спільній власності, про встановлення порядку користування спільним майном. Такі позови можуть поєднуватися із одночасним застосуванням речових засобів захисту права, наприклад, з вимогами про визнання права на частку у спільній власності [13, с. 9, 13; 14, 530, 531].

На нашу думку, розгляд юридичних можливостей співвласників щодо поділу, виділу частки зі спільного майна, не можна кваліфікувати як способи захисту права спільної власності, адже реалізація цих можливостей жодним чином не пов'язується з порушенням прав співвласників, а є, фактично, їх дискреційними правочинностями розпорядження, які вони здійснюють самостійно та на власний розсуд. Намір поділити майно або ж здійснити виділ частки може бути викликаний будь-якими причинами. Та обставина, що відповідні справи розглядаються судом, не є вирішальною, оскільки у цьому випадку спір виникає щодо шляхів та способів поділу чи виділу частки зі спільного майна, а не відносно того, що право власності якимось чином порушується, не визнається або оспорюється.

Вважаємо, що особливості класифікації способів захисту також простежуються та з огляду на диференціацію відносин співвласників. За цим критерієм, способи захисту поділяються на інтернальні (внутрішні) та екстернальні (зовнішні). Останні, опосередковані консенсусом співвласників, збігаються із традиційними способами захисту індивідуальної моделі права спільної власності, адже у відносинах із третіми особами учасники спільної власності виступають як єдиний власник. Суть внутрішніх способів захисту в заходах, спрямованих на захист прав та законних інтересів співвласників у відносинах між собою, й саме це і складає їх особливість, так як внутрішні відносини мають зобов'язально-правову природу.

Вартим уваги є і питання про те, чи можуть застосовуватися наведені способи захисту до права, яке ще не є порушеним, але існує потенційна загроза такому порушенню. На жаль, законодавство не дає прямої відповіді щодо цього, зосереджуючись лише на тому, що захисту підлягають порушені, невизнані чи оспорювані права і законні інтереси (акцент вже як на доконтрактний факт або ж на триваючому правопорушенні).

Однак видається цікавим, що при цьому не розглядається можливість, забезпечена ч. 2 ст. 386 ЦК України, згідно з якою власник, що має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що поняття способів захисту права спільної власності – передбачені законом та/або договором цивільно-правові заходи, реалізація яких спрямована на досягнення мети з відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів співвласників, а також тих їх прав і законних інтересів, які перебувають під обґрунтованою загрозою порушення, невизнання або оспорювання.

Основною класифікацією способів захисту права спільної власності можна вважати їх поділ на речово-правові та зобов'язальні, а також на загальні (віндикація, негативний позов, визнання права власності, кондикція, визнання правочинів недійсними, виконання обов'язку в натурі) і спеціальні (переведення прав та обов'язків продавця, встановлення права володіння та користування майном, припинення права на частку в спільній власності).

Література:

1. Российское гражданское право: учеб.: в 2 т. / В.С. Ем, И.А. Зенин, Н.В. Козлова и др.; отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2011. – Т. 1. Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права. – 958 с
2. Гражданское право: учеб. / отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юрист, 2008. – Ч. 1. – 719 с.
3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Статут, 2001. – 411 с. – (Классика российской цивилистики).

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т.1. – 832 с.
5. Гражданское право: учеб. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: «ПБОЮЛ Л.В. Рожников», 2000. – Т. 1. – 624 с.
6. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія / Л.В. Козловська. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 448 с.
7. Ромовская З.В. Проблемы защиты в советском семейном праве: автореф. дис. на соискание науч. степени док. юрид. наук: 12.00.03 / З.В. Ромовская; Харьков. юрид. ин-т им. Ф.Е. Дзержинского. – Харьков, 1987.
8. Постанова Верховного Суду України від 18 липня 2012 року № 6-77цс12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25390631>.
9. Постанова Верховного Суду України від 21 вересня 2016 року № 6-1512цс16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62126263>.
10. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2 т. / за ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 520 с.
11. Цивільне право: підруч.: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
12. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. – К.: Алерта, 2017. – 494 с.
13. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03 / І.О. Дзера. – К., 2001. – 18 с.
14. Цивільне право України: підруч.: у 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.

Кравцов С. В. Понятие и система способов защиты права общей собственности

Аннотация. В статье рассмотрены понятие и система способов защиты права общей собственности, приведены общепринятые классификации способов защиты и представлено их краткую характеристику, а также указаны некоторые особенности применения.

Ключевые слова: право общей собственности, право на защиту, защита права общей собственности, способы защиты права общей собственности.

Kravtsov S. The definition and system of remedies for co-ownership

Summary. The article outlines the definition and system of remedies for co-ownership, provides classifications of remedies and its brief description, as well as some specific features of its application.

Key words: co-ownership, right to defense, protection of the co-ownership, remedies for co-ownership.